

Ярослав СЕКО

*Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
sekoyar@tnpu.edu.ua*

Юрій ДРЕВНИЦЬКИЙ

*Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
drevny@tnpu.edu.ua*

ІМПЕРІЯ ЯК ОBOB'ЯЗОК: СИНТЕЗ СТОЇЧНОЇ ЕТИКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ МАРКА АВРЕЛІЯ

Дослідниця М. Берд, на основі відомого панегірика Плінія Молодшого до імператора Траяна, вивела перелік вимог до римського імператора. Він має бути щедрим, будувати та здобувати перемоги у війнах. Імператор також має дотримуватися певних загальних принципів у своїй поведінці. Він має бути відкритим і не зміцнювати свого становища оманливими заявами й вигаданими досягненнями. Повинен діяти як батько народу, а не рабовласник, гарантувати людям свободу, а не тримати їх у рабстві [3, с. 42]. Як бачимо, заняття філософією до цих чеснот не належить... Не дивно, що серед імператорів були видатні воєначальники, адміністратори, навіть артисти. А от «філософ на троні» – це радше виняток. Імператор Марк Аврелій Антонін був саме ним.

Його прихильність до стоїцизму була не так інтелектуальним захопленням як способом життя. Тож будь-яка спроба написання біографії Марка Аврелія без належної уваги до стоїцизму буде абсурдною [6, с. 12]. Це ж стосується і вивчення його правління, в якому управління імперії постає моральним обов'язком, відповідністю природі й реалізацією ладу Всесвіту, а кожна дія імператора стає частиною загального гармонійного порядку.

Попри те, що постать Марка Аврелія ідеально вписується в образ імператора-філософа, його головна праця «Наодинці з собою» не є особистим щоденником, у котрому хоч і немає запису конкретних осіб і подій, але містяться ціннісні узагальнення у світлі прийнятих автором принципів [4, с. XIII]. Праця демонструє певну двоїстість, що досі викликає суперечки серед дослідників щодо впливу філософії на реальне державне управління. Зокрема, Р. Паранько зазначає, що «помилиться і той, хто шукатиме в його державницькій діяльності ознак філософської відстороненості, втечі від адміністративної рутини й клопітності воєнних походів, і той, хто сподіватиметься знайти в ній спроби втілити якісь радикальні суспільно-

політичні новації, базовані на його філософських поглядах» [5, с. 14]. Така дистанція між текстом і політикою пояснюється специфікою самого твору: це не стільки політичний маніфест чи щоденник правителя, скільки його «вправи з медитації, що записані письмово» [1, с. 151]. На думку французького філософа П. Адо, імператор не просто фіксував розрізнені думки, а систематично практикував стоїцизм через троїсту схему Епіктета, де перша тема визначала відносини людини з космосом, друга – з іншими людьми, а третя – із собою [1, с. 167]. Отож, Марк Аврелій у «Наодинці з собою» не стільки реагував на конкретні події, скільки готував власну свідомість до їх належного сприйняття. Це дозволяло йому ухвалювати рішення, що гармонійно поєднували статус імператора та обов'язок доброчесної людини. Такий внутрішній діалог став своєрідним етичним фільтром, який допомагав Марку Аврелію витримувати найважчі виклики епохи – від спустошливих епідемій до виснажливих воєн на кордонах імперії.

«Наодинці з собою» відкриває нам значно більше про духовний світ Марка Аврелія, аніж про деталі його політичного курсу. Проте саме безкомпромісна вірність собі перетворювала його філософію з абстрактної теорії на життєву практику: «Нехай той бог, що в тобі, очолює істоту – мужа, старійшину, громадянина, римлянина; владця, який сам себе призначив, тож і на відкликання з життя чекатиме, нічим не скутий, і не треба йому ні клятви, ані ще когось за свідка» (*Наодинці з собою, III, 5*). Зрештою, для Марка Аврелія бути справжнім правителем означало насамперед панувати над власними пристрастями, що й робило його унікальним прикладом втілення стоїчного ідеалу на троні. На думку Д. Робертсона, він поступово навчився керувати своїми емоціями, раціонально їх досліджуючи, а не просто притлумлюючи. Стоїцизм навчив його розглядати зовнішні події – події поза його безпосереднім контролем – як другорядні. Він поступово засвоїв своєрідну психологічну терапію, покликану звільнити його від нездорових пристрастей, стану душі, який стоїки називали апатесєю [6, с. 13].

У іншій роботі дослідника бачимо акцент на узалежненні особистісного росту й авторитету імператора зі стоїчними практиками. Коли Марк Аврелій вперше прибув до військового табору в Карнунт, то був фізично слабким і недосвідченим у військовій справі. Та роки стоїчних практик, перемішаних із досвідом виснажливих війн проти наркоманів, квадів та сарматів, перетворили його у «матерого ветерана» [7, с. 202]. Однією з таких стоїчних практик стала техніка «дії із застереженням», що передбачала початок будь-якої справи зі спокійним усвідомленням того, що її завершення поза його владою. Марк Аврелій дає чітко зрозуміти, що його внутрішня ціль – жити у згоді з принципами доброчесності, а зовнішня – прагнути спільного блага для всього

людства, а не лише для його римських підданих. Хоча кінцевий результат стоїкам байдужий, саме в слідуванні спільного блага полягає чеснота справедливості. Адже не залежно від результату, стоїк міг уважати себе доброчесним за умови щирості намірів [7, с. 203].

Політичний курс Марка Аврелія став продовженням політики його попередника – імператора Антоніна Пія: «в усьому – учнем Антоніна» (*Наодинці з собою*, VI, 30). Але найперше – етика. У вступній частині до «Наодинці з собою», Марк Аврелій так окреслив запозичені чесноти: «Від батька (Антонін Пій усиновив Марка Аврелія – Я.С.) – лагідність... Не впадати у марнославство від гаданих почесностей. Працелюбство і наполегливість», а далі формування власного обов'язку: «Завше пильнувати потреби імперії; ощадно розпоряджатися скарбницею... Щодо богів – не бути забобонним, щодо людей – не загравати з народом, не догоджати, не улещувати юрби, а в усьому бути тверезим і твердо триматися свого; не вдарятися в несмак чи новації» (*Наодинці з собою*, I, 16).

Попри спокусу стати «філософом на троні» в душі Платона, Марк Аврелій відкинув цю утопію: «Не сподівайся Платонові держави, – переконував він себе, пропонуючи помірність, – вистачить і малого поступу; і хай би що з того вийшло – не думай, що це дрібниця» (*Наодинці з собою*, IX, 29). Марк Аврелій не пропонував новацій, але прагнув реалізувати ще раніше висловлені цілі. У його державі мав панувати закон, рівний для всіх, а упорядкування мало здійснюватися на засадах рівності громадян та рівного права голосу, а в найвищій пошані – свобода підданих (*Наодинці з собою*, I, 14).

Питання моральності в політиці бентежить не одне покоління мислителів. Щодо цього Марк Аврелій мав свою думку, котра узгоджувалася зі стоїчними поглядами. На думку П. Адо, стоїчний досвід полягає в гострому усвідомленні трагічної ситуації, яка визначається долею. Багато речей люди мусять прийняти. Не від людини залежить багатою вона є чи бідною, красивою, освіченою, хворою тощо. Але є єдина річ, котра залежить від нас: це воля робити добро, воля діяти відповідно до розуму [2, с. 166]. «Зосередься в самому собі, – писав Марк Аврелій, – для розумної керівної частки природно вдовольнятися власними праведними діями і саме в них знаходити спокій» (*Наодинці з собою*, VII, 28). Саме тому, він вважав нормою, аби діяти «як римлянин і муж», щомиті й щосили «діяти з бездоганною, невдаваною статечністю і дружньою приязню, чинити гідно вільної людини й по справедливості» (*Наодинці з собою*, II, 5).

Правління Марка Аврелія було обтяжене викликами: повінь на Тібрі, «антонінова чума», великий голод, війни з парфянами, сарматами і германцями, повстання Кассія і громадянська війна тощо. У кожному з цих випадків помітна

участь імператора, що спрямовує політику на пом'якшення умов та відбиття загроз. Кожен виклик вимагав вибудови правильного відношення. Не уникання проблем, але розв'язання їх у відповідності з природою. У «Наодинці з собою» Марк Аврелій наче вервицю промотує ці виклики, вибудовуючи власне відношення до них: «Лицедійства, війна, тривога, ціпеніння, рабство – все це щодня затирає ті священні засади, які ти собі уявляєш і береш собі за товаришів, коли пізнаєш природу. Так маємо на все дивитися і так усе чинити, щоб лагодити – поточне, умоглядне – здійснювати; а здобуту через пізнання всіх речей упевненість – берегти укритою, але не прихованою» (*Наодинці з собою*, X, 9). Залученість імператора в управління імперією розкривається через поняття «обов'язків» чи «властивих дій». Стоїцизм не заперечував цінності любові до життя, любові до дітей, співгромадян, що засновані на інстинкті соціальності. Саме тому для стоїків одруження, політична діяльність, служба батьківщині є властивими людській природі та мають цінність. На думку П. Адо, «властива дія» має двояку основу: вона частково залежить від індивіда й це передбачає моральний намір, а з іншого боку не залежить від нього. Тому її успішність визначається не лише нашою волею, але й іншими людьми чи обставинами, зовнішніми подіями, зрештою, долею [2, с. 175]. Саме в такій парадигмі діяв Марк Аврелій. Тож не випадково, в роки його правління Римська імперія знаходилася в zenіті своєї могутності.

Правління Марка Аврелія постає унікальним прикладом практичного втілення стоїцизму, де управління державою розглядалося не як інструмент влади, а як суворий моральний обов'язок і служіння спільному благу. Попри відсутність радикальних політичних новацій, імператор трансформував філософські принципи у щоденну практику: він плекав внутрішню стійкість через раціональний контроль емоцій та діяв на засадах справедливості, рівності громадян перед законом і поваги до свободи підданих. Синтез етичної безкомпромісності та політичної прагматики дозволив йому зберігати гідність «римлянина і мужа» перед обличчям катастрофічних викликів епохи, перетворюючи його філософські роздуми на дієвий етичний фільтр для ухвалення державних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hadot P. Exercices spirituels et philosophie antique. Albin Michel, 2002. 408 p.
2. Адо П. Що таке антична філософія? Київ : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
3. Берд М. Імператор Риму. Володар давньоримського світу. Київ : Bookcheff, 2025. 432 с.
4. Омецінський О. Марк Аврелій і його «Роздумування». *Аврелій Марк. Роздумування*. Буенос-Айрес ; Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1986. С. IX–XLI.

5. Паранько Р. На шляху до Марка Аврелія. *Аврелій Марк. Наодинці з собою*. Львів : Априорі, 2002. С. 3–22.
6. Робертсон Д. Марк Аврелій. Імператор-стоїк. Київ : Наш Формат, 2025. 208 с.
7. Робертсон Д. Мислити як римський імператор. Стоїчна філософія Марка Аврелія. Харків : Vivat, 2025. 280 с.

Степан ВАСИЛИШИН

*Кандидат історичних наук,
начальник Гуманітарного відділу Копичинецької міської ради,
вчитель історії Ліцею с. Гадинківці
Копичинецької міської ради Чортківського району
Тернопільської області
stopiks@ukr.net*

АДАПТАЦІЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ ДО ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ДОСВІД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Процес адаптації австрійської освітньої моделі до політико-правових реалій Другої Речі Посполитої на прикладі Тернопільської державної другої чоловічої гімназії ім. Ю. Словацького являв собою складну багаторічну еволюцію, що поєднувала в собі інституційну спадковість, кадровий консерватизм та радикальні структурні реформи. Початковий етап цієї трансформації, що припав на 1919–1924 роки, став періодом «м'якого транзиту», коли нова польська адміністрація, попри зміну політичного вектору, була змушена спиратися на перевірені десятиліттями австрійські бюрократичні механізми. Аналіз «Головних протоколів іспиту зрілості» за цей період демонструє майже повну ідентичність документальних форм: від структури записів у класних журналах до специфіки ведення «родоводів абітурієнта» [1]. Ця спадковість не була випадковою, адже в умовах повоєнної дестабілізації, спричиненої Першою світовою та польсько-українською війнами, саме австрійська стандартизація забезпечила безперервність навчального процесу та легітимність виданих дипломів. Особлива увага в цей час приділялася верифікації «тяглості навчання», оскільки чимало учнів розпочинали освіту в умовах іншої імперії, і завданням гімназії було інтегрувати цей досвід у нову державну парадигму без втрати академічної якості.

Фундаментом, на якому трималася стабільність гімназії у перехідний період, був класичний гуманітарний канон. Навчальний план, зафіксований у протоколах екзаменаційних сесій, чітко відображав пріоритет класичних мов – латини та грецької, які виступали не просто лінгвістичними дисциплінами, а маркерами елітарного статусу випускника. Разом із польською та німецькою